

ARAKLI'NIN ÇANTI TEKNİĞİNDE İNŞA EDİLMİŞ CAMİSİ; BEREKETLİ MAHALLESİ MASELE CAMİİ ARAKLI'S MOSQUE BUILT IN THE CANTI TECHNIQUE; BEREKETLİ MAHALLESİ MASELE MOSQUE

Yavuz SARI

Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Lect. Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts
yavuz.sari@gop.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6847-2600>

Atf/Citation

Sarı, Y. (2021). "Araklı'nın Çanti Tekniğinde İnşa Edilmiş Camisi; Bereketli Mahallesi Masele Camii". *Sanat Dergisi*, (38), 325-342.
Araştırma Makalesi/Research Article
Doi: <http://doi.org/10.47571/ataunigsfd.956482>

Öz

Çalışmanın konusunu, Trabzon-Araklı ilçesinde yer alan ve H.1283/M.1867 tarihinde inşa edilen Bereketli Mahallesi Masele Camii oluşturur. Cami, Müslüman Türkler tarafından sanat dünyasına kazandırılan ahşap camiler grubunda yer alır. Selçuklular eliyle Anadolu'ya taşınan ahşap camilerin en güzel örneklerini, bölgeye özgü özellikleri bünyesinde barındıran Trabzon camilerinde görmek mümkündür. Trabzon'un kırsal bölgelerinde inşa edilen ilk cami ya da mescitler ahşap malzemeli olsa da zamanla bu yapılar yerini öncelikle taş, sonrasında ise betonarme malzemeli yapılara bırakmıştır. Günümüzde sekiz ahşap cami olup bunların tamamı 19. yüzyıl yapısıdır. Söz konusu camiler, muhtelif dönemlerde hazırlanan çalışmalarla ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Ancak plan, malzeme ve teknik özellikleri açısından ahşap cami mimarisinin genel özelliklerini en iyi şekilde yansıtan Bereketli

Abstract

The subject of the study is Masele Mosque in Bereketli Mahallesi, located in Trabzon-Araklı district and built in H.1283/M.1867. The mosque is in the group of wooden mosques brought to the art world by the Muslim Turks. It is possible to see the most beautiful examples of wooden mosques, which were brought to Anatolia by the Seljuks, in Trabzon mosques, which are unique to the region. Although the first mosques or masjids built in the rural areas of Trabzon were made of wood, over time these structures were replaced by primarily stone and then reinforced concrete structures. Today, there are eight wooden mosques. All of which are 19th century structures. The mosques in question have been introduced in detail with studies prepared in various periods. However, Bereketli Mahallesi Masele Mosque, which best reflect the general characteristics of wooden mosque

Mahallesi Masele Camii'ne yalnızca birkaç yayında yüzeysel olarak değinilmiştir. Bu sebeple geleneksel mimaride önemli yeri olduğunu düşündüğüm yapıyı, sanat tarihi disiplini çerçevesinde katalog yöntemiyle plan, mimari, süsleme, malzeme ve teknik özellikleri açısından ayrıntılı şekilde ele alıp, diğer camiler arasındaki yerini belirlemek amacıyla bu çalışmayı hazırladım.

Anahtar kelimeler: Trabzon, Araklı, Cami, Ahşap, Çantı tekniği.

architecture in terms of plan, material and technical features, has only been mentioned superficially in a few publications. For this reason, I prepared this work in order to determine its place among other mosques by considering the structure, which I think has an important place in traditional architecture, in terms of plan, architecture, decoration, materials and technical characteristics by cataloging method within the framework of art history discipline.

Key words: Trabzon, Araklı, Mosque, Wooden. Çantı technique.

Structured Abstract

Wooden mosque examples, which were brought to the art world for the first time by the Turks and built as a continuation of a tradition extending from Central Asia to Anatolia, are also found in Trabzon. Despite the fact that the number of structures that contain the features specific to the region was quite high in the early periods, they could not withstand the rainy and humid conditions for a long time and started to deteriorate and collapse over time. Since these mosques, in which original wooden craftsmanship stands out, are very difficult to repair, they were demolished and replaced with reinforced concrete mosques. Today, there are eight wooden mosques within the provincial borders of Trabzon. One of these mosques is in Hayrat, Of, Dernekpazarı, Sürmene and Araklı districts, and three of them are in Çaykara. These structures have been introduced in detail with studies prepared in various periods. However, we cannot say the same for Masele Mosque in Bereketli Mahallesi, located in Araklı district. As a result of the research I have done, I have determined that the mosque is mentioned superficially in three different sources. I think that it is necessary to deal with all the structures in detail in order to reveal the existence of the wooden mosque building tradition in the region in the best way. For this reason, it is essential to deal with all aspects of Masele Mosque in Bereketli Mahallesi, which is among the important links of a tradition with a history of thousands of years, and to complete one of the missing links of the tradition.

I think it is very important to examine and record all aspects of the Bereketli Mahallesi Masele Mosque, which is among the favorite works of wooden mosque architecture and inherited from the past. Based on this idea, this study was prepared in order to introduce the mosque in detail in terms of plan, architecture, material, technical and ornamental features and to determine its place among wooden mosques both in Trabzon and in different provinces.

Before moving on to Masele Mosque in Bereketli Mahallesi, which is in the group of wooden mosques, information was given about the development of the mosque architecture and the work done. Afterwards, the catalog method was preferred in order

to reveal the features of the mosque, which is the subject of the study, in detail. In line with the aforementioned method, information about the general features of the mosque was given by creating sub-headings under the name of plan and architectural features, material-technical, ornamentation and repairs. In the evaluation and comparison section, examples of wooden mosques located both within the borders of Trabzon and in other provinces in the region were presented and similar or different features were determined. In the conclusion part, the study was completed by conveying the inferences about the mosque

Bereketli Mahallesi Masele Mosque, which was prevented from being destroyed by the restoration despite the deterioration in time, is an important link of the wooden mosque tradition. It can be said that the modestly sized building exhibits an advanced plan with its sections consisting of the sanctuary, the narthex and the room. The aforementioned sections attribute religious, social and educational identity to the mosque. Thus, I think that the mosque appears as a small reflections of the complex tradition, which has an important place in Turkish art, in the countryside.

The building is quite poor in terms of ornamental elements compared to other wooden mosques within the borders of the province. However, it is known that it was built in its current location with the materials saved after a fire. There is no information on how much of the mosque was saved from this fire. Based on the entrance door of the sanctuary, which has ornaments made in the carving technique, I believe that the mosque was richer in terms of ornamental elements before the fire.

It is possible to say that Masele Mosque in Araklı-Bereketli Mahallesi, which I tried to introduce in line with the purpose of the study, best reflects the general characteristics of wooden masonry mosques in terms of plan, materials, technical features and structural and architectural elements.

Giriş

Ahşap sözcüğünün aslı, Arapça haşebin (ağaç, kereste) çoğulu olan ahşâbdır. Tarihi süreç içerisinde ağacın günlük hayatta kullanılmasıyla birlikte mimarlık, sanat tarihi ve el sanatları gibi alanlarda ahşap işçiliği ortaya çıkmıştır (Yücel, 1989: 181-182). Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk sanatının her döneminde ahşap, gerek dini gerekse sivil mimaride oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Sanat dünyasına ilk kez Türkler tarafından kazandırılan ahşap camiler, Gazneli Sultan Mahmud'un yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz Arus-ül Felek Camii (998-1030) (Aslanapa, 1984: 43) ile Karahanlılar'ın eski Türkistan kentlerinde ve farklı bölgelerde inşa ettikleri ahşap destekli ve tavanlı camilerin bir devamı olarak Selçuklular aracılığıyla Anadolu'ya getirilmiştir (Erdemir, 2018: 140). Ankara Arslanhane Camii (1289-1290), Afyon Ulu Camii (1273), Sivrihisar Ulu Camii (1274), Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii (1297) ve Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii (1336) Anadolu'da ahşap direkler üzerine inşa edilen yapılar arasında yer alır (Aslanapa, 1984: 131-134), (Karakuş, 2021: 132).

İnsanoğlu yakın dönemlere kadar inşa etmiş olduğu yapılarda genellikle en kolay şekilde temin ettiği malzemeyi kullanmıştır. Bu sebeple zengin orman örtüsüne sahip Karadeniz bölgesinde de yapı malzemesi olarak ahşap ön plana çıkmıştır. Bölgede, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir geleneğin devamı olarak bölgesel özelliklere sahip birçok ahşap cami inşa edilmiştir (Ayverdi, 1989: 120-122). Ancak bu camiler zaman içerisinde, fazla yağışlı ve nemli şartlara uzun süre dayanamayıp, bozulmaya ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Özgün ahşap işçiliğin ön plana çıktığı bu camilerin onarımı da oldukça zor olduğu için yıkılıp yerlerine betonarme camilerin yapıldığı acı bir gerçektir. Ayrıca, gerek ihtiyacı karşılayamadığı gerekçesiyle gerekse tamir adı altında yapılan müdahaleler sonucu birçok cami özgünlüğünü kaybetmiştir (Yavuz, 2009a: 139)

Kültürel değerlerimizin önemli temsilcileri arasında yer alan ahşap camilerin önemi son dönemlerde anlaşılmış olup birçok çalışma hazırlanmıştır (Ayverdi, 1989; Can, 2003; Nefes, 2009; Nefes ve Gün, 2011; Nefes, 2018; Nefes, Can ve Gün, 2017; Nefes ve Gün, 2019; Nefes, Gün ve Çakır, 2015; Bayraktar, 2013; Bayhan, 2006; Bayhan, 2019; Bayhan, 2020; Özkurt, 2020; Aytekin, 1999; Aytekin, 2018; Aytekin ve Kaya, 2019; Tunçay, 2019; Taşkan, 2011; Seçkin, 2018a; Seçkin, 2018b). Trabzon ilindeki ahşap camilerle ilgili çalışmalar Haşim Karpuz (Karpuz, 1989; Karpuz, 1990; Karpuz, 1995) ile başlamış olup Necati Demir (Demir, 2004) ve Mehmet Yavuz (Yavuz, 2009a; Yavuz, 2009b) tarafından devam ettirilmiştir. Ayrıca yakın dönemde de kaleme alınmış birçok tez ve makale mevcuttur (Aydın ve Perker, 2017a; Aydın ve Perker, 2017b; Kazaz, 2016; Sarı, 2016; Yıldırım, 2016).

H. Karpuz, N. Demir ve M. Yavuz'un çalışmaları, Trabzon ahşap cami mimarisinin genel özelliklerini ortaya koyması açısından önemli yayınlardır. Ahşap camiler, yerleşim yerlerinin dağlık olması sebebiyle bir veya birkaç köye ya da mahalleye hizmet edebilecek noktada inşa edilmiş olup mütevazı boyutlara sahiptir. Coğrafyanın dağlık olması, camilerin genellikle meyilli arazide ya subasman seviyesine kadar kağıt kaide üzerine, ya da bodrum kat üzerine inşa edilmesine neden olmuştur. Kareye yakın dikdörtgen planlı camilerin üzeri, alaturka kiremitli kırma çatı ile örtülü

olup ortalama 1.5-2 m arasında değişen dışa taşkın saçak kısımları bulunur. Son cemaat yerleri, arazi durumuna göre kuzey, doğu veya batı cephede yer alır. İçerisinde ahşap sedirler bulunan son cemaat yerleri, asli işlevinin yanında sosyal veya eğitim amaçlı alanlar olarak da kullanılmıştır (Karpuz, 1989: 37). Harimin kuzeyinde yer alan mahfiller “U” planlı olup çoğunlukla iki veya dört ahşap ayakla taşınmaktadır. Harim, ahşap tavanla örtülüdür. Tavanda yüzeyin çökertilmesiyle veya kademeli olarak dışa doğru taşırılan süsleme motifleriyle oluşturulmuş göbekler bulunur. Minarelerin çoğu günümüze kadar gelmese de mevcut örnekler, tamamıyla ahşap malzemeyle yapıldıklarını gösteriyor. Dışarıdan bakıldığında oldukça sade görünen yapıların harim kısmı muntazam süslemelere sahiptir. H. Karpuz, 18. yüzyıldan sonra mahalli sanatçıların antik karakterli motifler ile Osmanlı ve Avrupa kaynaklı motifleri bir arada kullanıp yeniden sentezleyerek “Doğu Karadeniz Ahşap Üslubu” olarak tanımladığı üslubun doğmasını sağladıklarını ifade eder (Karpuz, 1995:345). Camileri inşa eden ustalar konusunda yeterli kayıt bulunmadığı için mevcut bilgilerden hareketle farklı düşünceler ortaya atılmıştır. H. Karpuz, ustaların Artvin ve Hopa çevresinde geldiğini söyler. Ayrıca bazı ustaları Doğu Anadolu ve İstanbul ile ilişkilendirip grup halinde çalıştıklarını ifade eder (Karpuz, 1990: 285). M. Yavuz, H. Karpuz’un düşüncelerine katılmak birlikte bazı ustaların Giresun ve Ordu yöresinden de olduğunu söyler (Yavuz, 2009a: 138-139).

Günümüzde, Trabzon il sınırları içerisinde sekiz ahşap cami bulunur. Bu camilerden birer tanesi Hayrat, Of, Dernekpazarı, Sürmene ve Araklı ilçesinde, üçü ise Çaykara’dadır. Söz konusu camiler, muhtelif dönemlerde yayınlanan çalışmalarla ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Ancak Araklı ilçesinde yer alan Bereketli Mahallesi Masele Camii için aynı şeyi söyleyemeyiz. Trabzon cami mimarisi üzerine hazırlanan çalışmaların yalnızca üçünde Bereketli Mahallesi Masele Camii’ne değinildiğini tespit ettik. R. Ç. Önal ve Z. Köşklü tarafından kaleme alınan “Trabzon’da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Minberler” başlıklı makalede yapının künyesi hakkında kısa bilgi verildikten sonra yalnızca mihrabına değinilmiştir. Mimarlık ve İnşaat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından, Bereketli Mahallesi Masele Camii örneğinden yola çıkılarak hazırlanan “Ahşap Camilerin Dinamik Davranışına Restorasyon Etkisinin Çevresel Titreşim Yöntemiyle İncelenmesi” başlıklı makalede de benzer şekilde oldukça kısa bilgi verilip teknik bilgilere geçilmiştir. Cami ile ilgili en geniş bilgiye, Mimarlık Anabilim Dalı bünyesinde, E. Kazaz tarafından hazırlanan “Trabzon Kırsal Cami Mimarisi” başlıklı doktora tezinde ulaşırız. Ancak burada da hem cami her yönüyle ele alınmamış, hem de mevcut bilgiler oldukça dağınıktır. Bu bilgi ve tespitlerden hareketle, Bereketli Mahallesi Masele Camii’ni ayrıntılı şekilde tanıtip, gerek Trabzon’da gerekse farklı illerde bulunan ahşap camiler arasındaki yerini belirlemek amacıyla bu çalışma hazırlandı.

Katalog yöntemiyle tanıtılan cami, plan, mimari, malzeme, teknik ve süsleme özellikleri açısından ayrıntılı şekilde ele alındı. Değerlendirme ve karşılaştırma bölümünde, bölgedeki diğer ahşap camilerden örnekler sunularak benzer ya da farklı özellikler ortaya konuldu. Sonuç bölümünde ise cami ile ilgili çıkarımlar aktararak çalışma tamamlandı.

1. Bereketli Mahallesi Masele Camii

Cami, Trabzon-Araklı ilçesine bağlı Bereketli mahallesinde bulunmaktadır. Vakıflar Bölge Müdürlüğüne tescilli yapının inşa tarihini gösteren iki kitabesi vardır. Kitabelerden biri avluya girişi sağlayan kapının solunda, diğeri ise mihrapta yer alır. Kitabelere göre yapı, H.1283 /M.1867 yılında inşa edilmiştir (Görsel 1-2). Mihrap kaidesinde, oval formlu kitabe çerçevelerin altında “يعقوب - عثمان - محمد /Yakup, Osman, Mehmed” isimleri okunmaktadır (Görsel 2). Tamamı okunmasa da mahallenin ileri gelenleri söz konusu isimlerin yapıda emeği geçenlere ait olduğunu belirtmektedir (Önal ve Köşklü, 2020: 718). Cami ilk olarak mevcut konumunun biraz aşağısında inşa edilmişti. Ancak çıkan bir yangın sonucunda kurtarılan malzemelerle bugünkü yerinde yeniden inşa edilmiştir. Cami imamı, mahalle halkı meselelerini camide çözdüğü için halk arasında “Mesele Camii” olarak anıldığını ifade etti (25.05.2021). Ancak kayıtlara “Masele Camii” olarak geçmiştir. 2002 ve 2013 yıllarında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarılan cami bugün ayakta olup ibadete açıktır.

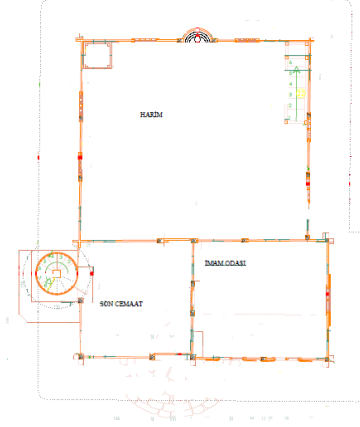

Görsel 1-2. Bereketli Mahallesi Masele Camii Kitabesi

1.1. Plan ve Mimari Özellikler

Mahalle yolunun yaklaşık 60 m aşağısında bulunan cami, kuzey-güney doğrultudaki eğimli arazide 1 m yüksekliğe sahip kagir kaide üzerine inşa edilmiştir. Caminin kuzeyinde, avlu ile tuvalet ve şadırvan olarak kullanılan iki katlı bina, doğusunda avlu, güneyinde ve batısında ise mezarlık mevcuttur. Son cemaat yeri, harim ve imam odasından meydana gelen cami, ahşap yığma (çantı) tekniğiyle inşa edilmiştir.

Harim, içten içe 5.60x6.37 m, son cemaat yeri 3.24x3.06 m, imam odası ise 3.31x4.36 m boyutlarındadır. Dıştan 8.93x6.39 m boyutlarındaki caminin yüksekliği 5.83 m'dir. Kuzeybatı yöndeki imam odasının batı duvarı, harim duvarına göre 44 cm dışa taşıntı yapar (Çizim 1)-(Görsel 3).

Çizim 1. Bereketli Mahallesi Masele Camii Plan

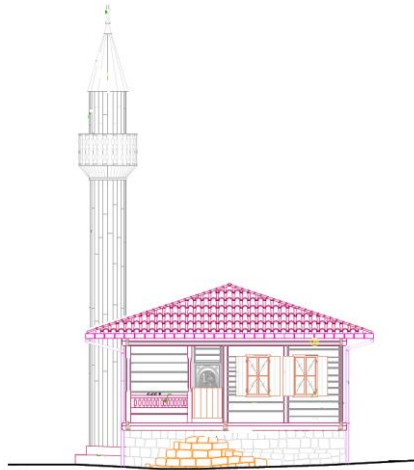
Görsel 3. Bereketli Mahallesi Masele Camii Genel Görünüm

Cephe duvarlarını oluşturan 4 cm kalınlığındaki ahşapların, 11 ila 38 cm arasında değişen genişliği bulunur. Perdeler, cephe köşelerinde kurtboğazi tekniğiyle birbirine bağlanmıştır. Söz konusu perdelerin boyu bir uçtan diğer uca yetişmediği için aralara iki yönlü çalma boğaz dikmeler yerleştirilerek perdeler birbirine bağlanmıştır.

Harimin kuzeydoğu yönünde son cemaat yeri, kuzeybatı yönünde ise imam odası vardır. Son cemaat yerine, beş basamaklı taş merdivenden ulaşılır. Üç ahşap sütunla oluşturulan son cemaat yerine 73 cm genişliğindeki çarpma kapıdan girilir. Sütun araları ahşap korkulukla kapatılıp önlerine ahşap sedirler yerleştirilmiştir. Söz konusu mekân batı yönden imam odasıyla, güney yönden ise harimle sınırlandırılmıştır. Kuzey ve doğu yönü dışı açıktır. İmam odasına, doğu duvarı üzerinde bulunan 71 cm genişliğindeki, dikdörtgen formlu, ahşap söveli-lentolu ve tek ahşap kanatlı kapıdan girilir (Çizim 2)-(Görsel 4).

Görsel 4. Bereketli Mahallesi Masele Camii Kuzey Cephe

Çizim 2. Bereketli Mahallesi Masele Camii Kuzey Cephe Çizim

Harime, son cemaat yerinden ulaşılan kapıdan girilir. 77 cm genişliğinde ve 1.69 m yüksekliğindeki dikdörtgen formlu kapı, yuvarlak kemerli ve tek ahşap kanatlıdır. 10 cm yüksekliğinde eşiğe sahip kapının kemeri, içe doğru taşıntı yapan yivli konsollar üzerine oturur (Görsel 5).

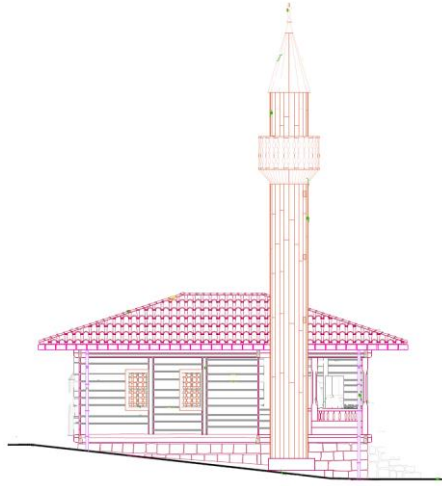

Görsel 5. Bereketli Mahallesi Masele Camii Harim Giriş Kapısı

Yapının cephe duvarları üzerinde dokuz pencere mevcuttur. Pencereilerin ikişer tanesi doğu, güney ve kuzey cephede, üçü ise batı cephededir. Kuzey cephedeki iki pencere ile batı cephe ekseninin kuzeyindeki pencere imam odasına, diğerleri ise harime açılır. Dikdörtgen formlu, ahşap söveli-lentolu ve ahşap doğramalı pencereler farklı genişliğe ve yüksekliğe sahiptir. İmam odasına açılan pencereler 70 cm genişliğinde ve 1.37 m yüksekliğindedir. Harime açılan 1.27 m yüksekliğindeki pencerelerden doğu ve batı cephede bulunanları 56 cm, güney cephe ekseninin doğusundaki 59 cm, batısındaki ise 52 cm genişliğindedir. Harim pencerelerinin lokmalı ahşap korkulukları, imam odasına açılan pencerelerin ise ahşap kapakları vardır. Kapakların her biri 34 cm genişliğindedir. Mihrap nişi, güney cephe ekseninde dışa taşkın vaziyettedir (Çizim 2-3)-(Görsel 6-7). Üzeri kırma çatı ile örtülü caminin 1.15 m genişliğinde dışa taşkın saçak kısmı mevcuttur.

Görsel 6. Bereketli Mahallesi Masele Camii Doğu ve Güney Cephe

Çizim 3. Bereketli Mahallesi Masele Camii Doğu Cephe Çizim

Görsel 7. Bereketli Mahallesi Masele Camii Batı Cephe

Kuzeydoğu köşede bulunan minare, iki kademeli ve betonarme malzemeli kaide üzerine oturur. Alttaki kademenin her bir kenarı 1.92 m, üstteki kademenin ise 1.20 m genişliğindedir. Spiral gövdeli ve tek şerefeli ahşap minare 14.89 m yüksekliğindedir. Şerefeye, döner formu ve 36 basamaklı ahşap merdivenle ulaşılır. 52 cm genişliğindeki tek ahşap kanatlı minare kapısı son cemaat yerine açılır (Görsel 3).

Harim güney duvar ekseninde, dikdörtgen kaideli ve ahşap malzemeli mihrap mevcuttur. 1.26 m genişliğindeki kaide, 2.50 m yüksekliğindedir. 67 cm genişliğindeki mihrap nişi ise 35 cm derinliğe ve 2.04 m yüksekliğe sahiptir. Üç kademedan oluşan yarım daire formu niş yukarıya doğru daralmakta ve yaşmak kısmı yuvarlak kemerle sonlanmaktadır. Kemer, içe doğru taşıntı yapan yivli konsollar üzerine oturur (Görsel 8).

Mihrabın batısında orijinal ahşap minber görülür. Batı duvara dayandırılan 64 cm genişliğindeki minber, güney duvardan harim içerisine doğru 2.31 m çıkıntı yapar. 2.27 m yüksekliğindeki minberin altı basamağı, ajur tekniğinde yapılmış tek sıra korkuluğu ve dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli girişi vardır (Görsel 8).

Görsel 8. Bereketli Mahallesi Masele Camii Harim Genel Görünüm

Dört ayaklı masa formundaki orijinal ahşap vaaz kürsüsü güneydoğu köşeye yerleştirilmiştir. Kürsünün doğu ve batı kenarı 75 cm, kuzey ve güney kenarı ise 78 cm genişliğindedir. 94 cm yüksekliğindeki kürsünün ajur tekniğinde yapılmış tek sıra korkuluğu vardır. Harim, düz ahşap tavanlıdır (Görsel 9).

Görsel 9. Bereketli Mahallesi Masele Camii Vaaz Kürsüsü

1.2. Malzeme-Teknik

Yapının subasman seviyesine kadar olan kısmında ve son cemaat yeri merdiveninde taş, minare kaidesinde betonarme, çatı örtüsünde alaturka kiremit, mimari ve yapı elemanları ise ahşaptır. Söz konusu ahşap malzeme çam ve kestane ağacından imal edilmiştir.

Caminin cephe duvarlarında ahşap yığma (çantı), duvarlarının köşelerde birleştiği noktada ise kurtboğazı tekniği uygulanmıştır. Mihrap, minber ve giriş kapısında bulunan

süslemeler oyma ve kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Ayrıca harim tavanında çitakari, minber ve vaaz kürsüsünün korkuluğunda ise ajur tekniği görülür.

1.3. Süsleme

Dış cephede süsleme unsuru görülmez. Minarede ise şerefe korkuluğu, tek sıra halinde yan yana sıralanmış boğum benzeri ahşap parçalardan meydana gelir. Korkuluğu oluşturan ahşap parçaların hemen altında, şerefeyi çevreleyen iki sıra süsleme kuşağı görülür. Üstteki kuşak tek sıra halinde yan yana çakılmış üçgen formlu küçük ahşap parçalardan, alttaki ise oyma tekniğinde yapılmış yivlerden oluşur.

Yapının en göz alıcı süslemeleri harim giriş kapısında yer alır. Kapı kanadının yüzeyi, yatay ve dikey olarak uzayan şeritlerle kare formlara ayrılmıştır. Şeritler, yıldız benzeri motiflerle tezyin edilmiştir. Her bir kare formun içerisinde, yine yıldız desenli şeritlerle oluşturulan iç içe geçmiş ikişer diyagonal kare görülür. Karelerin köşesinde, içleri yıldızlarla doldurulmuş birer üçgen form bulunmaktadır. Sağ ve sol yandaki kare sırasının üzerine birer servi ağacı yerleştirilmiştir. Kapının yuvarlak kemeri, düğüm yaparak uzayan kıvrımla dıştan sınırlandırılmıştır. Kemer köşeliklerinde oyma tekniğinde yapılmış birer ay yıldız motifi vardır (Görsel 5).

Caminin harim kısmı da dış cephe gibi oldukça sade olup az da olsa mihrap, minber ve vaaz kürsüsünde süsleme unsuru görülür. Mihrap nişinin kademeleri, paralel olarak uzayan balıksırtına benzer birer şeritle birbirinden ayrılmıştır. Niş kemerinin köşeliklerinde, kabartma tekniğinde yapılmış yazılar vardır. En üste “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla, مَا شَاءَ اللَّهُ/ما شاء الله/Mâşallah, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ اللهُ/Allah'tan başka İlah yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Peygamberidir” yazmaktadır (Görsel 2). Yazının sağ alt kısmında caminin inşa tarihi olan “H. ۱۲۸۳/1283” tarihi okunurken, sol alt köşedeki tahrip olduğu için okunmamaktadır. Kitabenin hemen altında Yakup, Osman ve Mehmed isimleri yazar (Görsel 2). Söz konusu isimlerin yapıda emeği geçenlere ait olduğu düşünülmektedir (Önal ve Köşklü, 2020: 718). Köşeliklerde, yazıların dışında “S” formunda uzayan kıvrımlar da bulunmaktadır.

Minberin yan aynalığı sadedir. Korkuluk ise ajur tekniğinde yapılmış koçboynuzu motiflerinden meydana gelir. Minber köşkünün hemen altında da yan yana sıralanmış üç boynuz motifi görülür. Oyma tekniğiyle yapılan motiflerden ortada olanı yukarı, yanlarda olanları ise aşağı doğru bakmaktadır. Dolap yüzeyinde boğumlu açıklık yer alır. Minber girişinin kemeri, yüzeyinde rozet motifi bulunan “S” formu konsollar üzerine oturur. Kemer kavsi, mihrap nişinde olduğu gibi düğüm yaparak uzayan kıvrımla dıştan sınırlandırılmıştır. Kemer köşeliklerine birer yelpaze motifi yerleştirilmiştir.

Dört ayaklı masa formundaki vaaz kürsüsü tek sıra korkuluğa sahiptir. Tek sıra halinde yan yana sıralanmış “8” sonsuzluk işaretine benzer motiflerden oluşan korkuluğun batı kenarı ajur tekniğiyle, kuzey kenarı ise kabartma tekniğiyle yapılmıştır.

Harim tavanı, ince çitalar kullanılarak oluşturulan iç içe geçmiş karelerle hareketlendirilmiştir. İçteki kare formun içerisi, yine ince çitalar kullanılarak yapılan dar ve uzun dikdörtgenlerle hareketlendirilmiştir.

1.4. Onarımlar

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün arşivinde, yapı ile alakalı iki onarım kaydı bulunmaktadır. Kayıtların ilki 2002 yılına, diğeri ise 2013 yılına aittir. 2002 yılında çatıda, döşemede ve tavanda onarımlar yapılmıştır. 2012 yılında ise oldukça kapsamlı bir onarım geçirmiştir. Söz konusu onarımda yapının bütün unsurları elden geçirilmiştir. Ayrıca peyzaj düzenlemesi de yapılmıştır.

2. Değerlendirme ve Karşılaştırma

1461 yılındaki fetihle birlikte Trabzon'da artan Müslüman nüfusa paralel olarak cami sayısı da artış göstermiştir. Kırsal alanlardaki ilk cami ya da mescitler ahşap malzemeye inşa edilmiştir (Karpuz, 1990: 285; Yavuz, 2009a: 2). Ahşabın dayanıksız olması, camilerin ihtiyacı karşılayamaması gibi gerekçelerle bu camiler yavaş yavaş ya da taş malzemeye ya da taş-ahşap (karma) olarak yenilenmiştir (Yavuz, 2009a: 139). Trabzon'da erken tarihlerden günümüze kalan ahşap cami örneği yoktur. Mevcut camiler 19. yüzyıl yapısıdır.

İncelemiş olduğumuz Bereketli Mahallesi Masele Camii 19. yüzyılda, ahşap yığma (çantı) tekniğinde inşa edilmiştir. Karadeniz bölgesinde bu teknikte inşa edilmiş birçok cami bulunmaktadır. Kastamonu-Çatalzeytin Çağlar Köyü Merkez Camii (Can,2003: 122), Sinop-Derepazarı (Dereçatı) Camii (Can, 2003: 118), Çorum-İskilip Sanayi Marangozlar Camii (Nefes ve Gün, 2016: 302), Samsun-Çarşamba Ustacalı Köyü Camii (19. yy.) ve Koca Kavak Köyü Camii (1848-1849) (Nefes, 2012: 157-158), Ordu-Perşembe "Kutluca Mahallesi Camii (19 yy.), Afırlı Mahallesi Camii (18-19 yy.) (Bayhan, 2014: 101-102), Giresun-Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii (18. yy ikinci yarısı) (Nefes, 2009: 202), Trabzon- Sürmene Çamburnu Kuşluca Camii (1893), Of Bölümlü Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1868), Çaykara Uzungöl Mahallesi Filak Camii (1812-13) (Yavuz, 2009a: 14), Çaykara Ataköy Mahallesi Tuna Mescidi (1900) (Yavuz, 2009a: 66), Rize-İkizdere Güneyce Kurtuluş Mahallesi Camii (Karpuz, 1989: 39), Artvin-Borçka Düzköy Merkez Camii (1850) (Taşkan, 2011: 116), Gürcistan-Acara Keda Bölgesi Hohna Camii (1826-27) (Seçkin, 2018a: 1146) ve Çikuneti Camii (Aytekin ve Kara, 2019: 1205) bunlardan sadece birkaçıdır.

Ahşap camilerin inşa edildiği konumlar incelendiğinde, genellikle bir veya birkaç mahalle ya da köye hizmet edebilecek noktada konumlandıklarını görüyoruz (Karpuz, 1990: 285). Bereketli Mahallesi Masele Camii de mahalle merkezinin dışında olup mezarlık içerisinde yer alır. Esasında yerleşim yerlerinin dağınık olması nedeniyle merkez denebilecek noktalar pek bulunmamaktadır. İnsanların toplu olarak bir araya geldiği cami, okul, kıraathane gibi noktalar merkez olarak kabul edilmektedir.

Bölge coğrafyasının dağlık olması nedeniyle camilerin büyük çoğunluğu meyilli arazide ya subasman seviyesine kadar yükselen kağir kaide üzerine ya da Çaykara Uzungöl Mahallesi Filak Camii (1812-13) ve Çamlıbel Mahallesi Camii (1887) örneklerinde olduğu gibi bodrum kat üzerine inşa edilmiştir. Ancak düz arazilerde, köşelere yerleştirilen ve yastık adı verilen düzgün taşlar üzerine oturtulmuş ahşap kirişler üzerinde yükselen camilerde bulunur. Bahsi geçen uygulamaların yanında, harim katı yığma taş, mahfil katı ise ahşap yığma (çantı) tekniğinde yapılmış camilerin sayısı da

oldukça fazladır. İncelemiş olduğumuz Bereketli Mahallesi Masele Camii, meyilli arazide subasman seviyesine kadar yükselen taş kaide üzerine inşa edilmiştir. Cami bu özelliği ile Hayrat-Dereyurt Mahallesi Merkez Eski Camii (1832) (Sarı, 2016: 32), Çaykara-Ataköy Mahallesi Tuna Camii (1900) (Yavuz, 2009a: 66), Rize-Ardeşen Doğanay Köyü Camii (1897-98) (Özkurt, 2020: 110), Rize-Fındıklı Meyvalı Camii (1871-72) (Özkurt, 2020: 194), Artvin-Borçka Camili (Macahel) Köyü Camii (1855) (Taşkan, 2011: 107), Ordu-Perşembe Soğukpınar Köyü Hatipli Mahallesi Camii (1870) (Bayhan, 2009: 83), Gürcistan-Acara Uchkhiti Camii (Şeçkin, 2018: 1140) ile benzerdir.

Cami, ilk olarak mevcut konumunun biraz aşağısında yer alıyordu. Ancak çıkan bir yangın sonucunda kurtarılan malzemelerle bugünkü yerinde yeniden inşa edilmiştir. Ahşap yığma (çantı) tekniği, bu tarz camilerin sökülüp bir yerden başka bir yere taşınmasına olanak sağlamaktadır (Karpuz, 1989: 44; Yavuz, 2009a: 2). Rize-Kalkandere Hüseyin Hoca Köyü Sahil Camii bunun en güzel örneğidir (Sav, 2012: 163-164). Cami, 1977 ve 2011 yılında olmak üzere iki kez taşınmıştır.

İncelemiş olduğumuz Bereketli Mahallesi Masele Camii'nin örtü sistemi, bölgedeki diğer camilerde olduğu gibi kırma çatıdır. Saçak kısmı oldukça geniş tutularak çatıdan düşen yağmur damlalarının ahşap cephe duvarlarını çürütmesi engellenmiştir.

Harimin kuzeydoğusunda son cemaat yeri, kuzeybatısında ise imam odası vardır. Son cemaat yeri oldukça önemli bir bölüm olup, bazı camilerde konumu araziye veya manzara göre değişkenlik göstermektedir. Söz konusu mekân, asli işlevi yanında daha çok ibadet öncesinde veya sonrasında cami cemaatinin oturup sohbet ettiği yer olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu alanların eğitim amaçlı kullanıldığı da biliniyor (Karpuz, 1989: 37). Bu amaçlar doğrultusunda genellikle içerisine ahşap sedirler yerleştirilmiştir. Çalışmamıza konu olan caminin ismi ile ilgili bilgi verirken, mahalle halkının meselelerini bu camide çözdüğü için "Mesele Camii" olarak anıldığını, ancak kayıtlara "Masele Camii" olarak geçtiğini ifade etmiştik. İçerisinde ahşap sedirler bulunan son cemaat yeri, muhtemelen meselelerin çözüme kavuştuğu yerd. Bünyesinde ahşap sedirli son cemaat yeri bulunduran camilere Hayrat-Dereyurt Mahallesi Merkez Eski Camii (1832), Çaykara-Atayurt mahallesi Tuna Camii (1900) (Yavuz, 2009a: 66), Çaykara-Uzungöl Mahallesi Filak Camii (1819) (Yavuz, 2009a: 15) ve Of-Fatih Mahallesi Kaban Mescidini (1868) örnek verebiliriz.

Bölgedeki ahşap camilerin harim giriş kapısı genellikle iki kanatlı olsa da Bereketli Mahallesi Masele Camii'nin kapısı tek kanatlıdır. Kapı, oyma tekniğinde yapılmış geometrik desenli süslemelere sahiptir. Benzer şekildeki süslemeleri Dernekpazarı-Güney Mahallesi Camii (1819) (Yavuz, 2009a: 94), Of-Serindere Mahallesi Camii (1884) ve Of-Sugeldi Mahallesi Aşağı Camii'nin (1834-35) kapısında da görmek mümkündür.

Bereketli Mahallesi Masele Camii'nin harimi düz ahşap tavanla örtülüdür. Bölgedeki diğer ahşap camilerde benzer şekilde düz ahşap tavanlıdır. Ancak bu camilerin çoğunda ya tavan yüzeyinin çökertilmesiyle, ya da dışa doğru kademeli olarak taşınan süsleme motifleriyle oluşturulmuş göbekler mevcuttur. Türk İslam cami mimarisinde kubbe önemli bir yere sahiptir. Kubbe inşa etmek hem ustalık gerektiren, hem de maliyetle bir iştir. Bereketli Mahallesi Masele Camii gibi Trabzon'un kısal

bölgelerindeki camiler, mahalle halkı tarafından kısıtlı imkânlarla inşa ettirilmiştir. Bu sebeple camilerde kubbe yerine, kubbeyi simgeleyen tavan göbekleri tercih edilmiştir (Karpuz, 1989: 37). Söz konusu camilerin dışında bazı yapılarda, çatı arasına gizlenen ve bağdadî kubbe olarak isimlendirilen küçük kubbelerde bulunur (Yavuz, 2009a: 2).

Yapının mahfil kısmı bulunmamaktadır. Mahfilin olmayışı, muhtemelen caminin küçük ebatlı olmasıdır. Çünkü benzer şekilde mütevazı boyutlara sahip olan Of- Uğurlu Molla Ömerli Mahallesi Camii (1892) ve Çaykara-Atayurt Mahallesi Tuna Camii (1900)'inde de mahfil bulunmamaktadır.

Çalışmamıza konu olan Bereketli Mahallesi Masele Camii'nin kuzey doğu köşesinde ahşap minare yer alır. Bölgedeki diğer camilerinde ahşap minareye sahip olduğunu ancak çoğu zamanın yıpratıcılığına dayanamayıp yok olduğunu düşünüyoruz. Günümüzde Trabzon ilinde ahşap minareye sahip camiler arasında Of-Bölümlü Mithat Paşa (Kalanas) Mahallesi Camii (1846), Of-Uğurlu Molla Ömerli Mahallesi Camii (1892) ve Sürmene-Çamburnu Kuşluca Camii'ni (1893) sayabiliriz.

Camiler, mahalle halkı tarafından yaptırılsa da büyük çoğunluğunun ustası bilinmemektedir. Ahşap camiler üzerine çalışmaları bulunan Haşim Karpuz bazı ustaların Artvin ve Hopa civarından olduğunu söylerken (Karpuz, 1990: 285), Mehmet Yavuz, Dernekpazarı Akköse Camii ve Hüseyin Hoca Köyü Sahil Camii örneklerinden hareketle Giresun ve Ordu yöresinden gelen ustaların varlığından söz eder. (Yavuz, 2009a: 138-139). Gürcistan-Acara bölgesinde de ahşap cami örnekleri oldukça fazladır. Söz konusu camilerin Doğu Karadeniz Bölgesindeki camilerle benzer özelliklere sahip olması, iki bölge arasında usta etkileşimin olabileceğini düşündürmektedir (Aytekin ve Kaya, 2019: 1231). Çalışmamıza konu olan yapının mihrabında “Yakup, Osman, Mehmed” isimleri okunmaktadır. Tamamı okunmasa da mahallenin ileri gelenleri söz konusu isimlerin yapıda emeği geçenlere ait olduğunu belirtmektedir (Önal ve Köşklü, 2020: 718). Ancak bu isimlerin ustalara ait olabileceğini düşünüyoruz.

Sonuç

20. yüzyılın ortalarına kadar Trabzon'da ahşap camilerin sayısının çoğunlukta olduğu söylene de (Demir, 2004: 169) söz konusu camiler yavaş yavaş yok olarak sayıları sekize düşmüştür. Yapılan restorasyonla birlikte yok olması engellenen Bereketli Mahallesi Masele Camii, ahşap cami geleneğinin bir halkasıdır. Mütevazı boyutlardaki yapının harim, son cemaat yeri ve odadan oluşan bölümleriyle gelişmiş bir plan sergilediğini söyleyebiliriz. Bahsi geçen bölümler camiye dini, sosyal ve eğitim hüviyeti yüklemiştir. Cami bu özellikleri açısından Çaykara-Atayurt Mahallesi Tuna Camii (1900) ile benzerdir.

18. yüzyıl sonrasında oluşan ve H. Karpuzun “Doğu Karadeniz Ahşap Üslubu” olarak tanımladığı üslubun özelliklerini camilerin yapı ve mimari elemanlarında yaygın olarak görsek de, Bereketli Mahallesi Masele Camii'nin yalnızca harim giriş kapısında görüyoruz. Cami, süsleme unsurları açısından diğer yapılara kıyasla oldukça fakirdir. Ancak geçirdiği bir yangın sonrasında kurtarılan malzemelerle bugünkü yerinde inşa edildiğini biliyoruz. Bu yangından caminin ne kadar kısmının kurtarıldığına dair

bilgimiz yoktur. Mevcut örneklerden hareketle, yangın öncesinde caminin süsleme unsurları açısından daha zengin olduğunu düşünüyoruz.

Çalışmanın amacı doğrultusunda tanıtmaya çalıştığımız Araklı-Bereketli Mahallesi Masele Camii'nin plan, malzeme, teknik özellikleri ile yapı ve mimari elemanları açısından ahşap yığma (çantı) camilerin genel özelliklerini en iyi şekilde yansıtan bir örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, H. ve Perker, Z. S. (2017a). “Trabzon’dan Ahşap Bir Cami Örneği: Of-Bölümlü Mithat Paşa Camii”. *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (2), 457-472.
- Aydın, H. ve Perker, Z. S. (2017b). “Trabzon Uzungöl Filak Ahşap Cami Yapısal Özellikleri”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (63), 1262-1269.
- Aytekin, O. (1998). “Serhat Boylarında Bir Osmanlı Dönemi Yapısı Muratlı Merkez Camii”. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4, 37-47.
- Aytekin, O. (1999). *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin’deki Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aytekin, O. (2018). “Komşumuz Gürcistan’daki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisinden Örnekler”, *II. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi*. 2-5 Aralık-İstanbul: 375-390.
- Aytekin, O. ve Kaya, M. (2019). “Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi’nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*. 20-22 Aralık- Van: 1197-1233.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bayhan, A. A. (2006). “Ordu’da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler”. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16, 33-48.
- Bayhan, A. A. (2009). “Ordu’dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 55-84.
- Bayhan, A. A. (2014). “Ordu/Perşembe’den İki Ahşap Çantı Cami Örneği”. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 12, 99-107.
- Bayhan, A. A. (2019). “Ordu Yöresinde 2017’de Belirlenen Ahşap Çantı Cami Örnekleri”. *Akdeniz Sanat*, 13, 17-35.
- Bayhan, A. A. (2020). *Geçmişten Günümüze Ordu’nun Geleneksel Ahşap Camileri*. Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

- Bayraktar, M. S. (2007). “Samsun Çarşamba’da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri”. *Samsun Araştırmaları (Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap)*, Samsun.
- Can, Y. (2003). “Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (14-15), 117-134.
- Can, Y. ve Gün, R. (2012). *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Demir, N. (2004). “Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler”. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 29, 168-188.
- Erdemir, Y. (2014). “Beşşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii’nin Unesco Süreci ve Yöreye Katkıları”. *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-1*. Eylül- Konya: 123-157.
- Karakuş, F. (2021). “13. Yüzyılda Anadolu’da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması”. *The Turkish Journal of Design, Art and Communication*. 11 (1), 131-161.
- Karpuz, H. (1989). “Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler”. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 37-45.
- Karpuz, H. (1990). “Trabzon’un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler”. *Vakıflar Dergisi*, 21, 281-198.
- Karpuz, H. (1995). “Yok Olmuş Bir Sanat Eserimiz Of Ağaçalı Köyü Camii”. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara: 23-27 Eylül 1991, s.341-352
- Kazaz, E. (2016). *Trabzon Kırsal Cami Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Nefes, E. (2009). “Giresunda Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii; Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii”. *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 187-210.
- Nefes, E. (2012). “Samsun/Çarşamba’da Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Ahşap Camii; Ustacalı Köyü Camii ve Kocakavak Köyü Camii”. *Vakıflar Dergisi*. 38, 155-163.
- Nefes, E. ve Gün, R. (2011). “Giresun Çamoluk İlçesi Sarpkaya Köyü’ndeki Ahşap Sütunlu Bektaş Bey Camii”. *Vakıflar Dergisi*, 36 (1), 137-154.
- Nefes, E. – Gün, R. – Çakır, A. (2015), “Samsun/Bafra İlçesi’nde Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Bir Grup Ahşap Camii”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı : 2, s. 291-317.
- Nefes, E. ve Gün, R. (2016). “Çorum/İskilip’te Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Camii; Sanayi Marangozlar ve Tavukçuhoca Camileri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (30), 299-309.

- Nefes, E. - Can, Y. - Gün, R. (2017), “Samsun/Vezirköprü’de Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Bir Grup Ahşap Camii”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı : 43, S. 129-154.
- Nefes, E. (2018). “Sinop’ta Çantı Tekniğinde İnşa Edilen Camiler”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop’ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu*. 5-7 Ekim-Sinop: 495-512.
- Nefes, E. ve Gün, R. (2019). “Samsun/Yakakent’te Çantı Tekniğinde İnşa Edilen Geleneksel Köy Camileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (68), 596-605.
- Önal, R. Ç. ve Köşklü, Z. (2020). “Trabzon’da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29 (2), 707-743.
- Özkurt, M. (2020). *Rize Ahşap Camilerinde Süsleme*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sarı, Y. (2016). *Trabzon’un Hayrat, Of ve Sürmene İlçelerindeki Köy Camileri*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçkin, S. (2018a). “Gürcistan/Acara Keda Bölgesindeki Osmanlı Dönemi Camileri”. *Turkish Studies Social Sciences*, 13 (18), 1133-1169.
- Seçkin, S. (2008b). “Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi’ndeki Ghorcomi Camii”. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8 (2). 464-478.
- Taşkan, D. (2011). *Artvin İli Borçka ve Hopa İlçelerinde Ahşap Camiler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçay, H. (2019). *Anadolu’nun Ahşap Camileri*. İstanbul: Tunçay Yayıncılık.
- Yavuz, M. (2009a). *Çaykara ve Dernekpazarı’nda Geleneksel Köy Camileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, M. (2009b). “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (6), 306-322.
- Yıldırım, E. (2016). “Dereyurt Köyü Tarihi Camii”. *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*. Kasım- İstanbul: 1115-1146.
- Yücel, E. (1989). “Ahşap”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 2. Cild, 181-183.

Görsel Kaynakça

- Çizim 1.** Bereketli Mahallesi Masele Camii Plan, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (TVBM).
- Çizim 2.** Bereketli Mahallesi Masele Camii Kuzey Cephe Çizim, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (TVBM).
- Çizim 3.** Bereketli Mahallesi Masele Camii Doğu Cephe Çizim, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (TVBM).